

PSIHOANALIZA I UMETNOST

Knjige obično nagone čoveka na razmišljanje, pa bilo da su dosadne, bilo da su zabavne za čitanje. Malo je, naravno, onih koje deluju i kao inspiracija. U tom pogledu, delo poznatog istoričara umetnosti Ernsta Krisa *Psihoanalitička istraživanja u umetnosti*, koje se pojavilo u izdanju »Kulture« u okviru njene biblioteke »Misaos i dileme«, spada svakako u ona koja i nagone na razmišljanja i inspirišu.

Descijentifikacija nauke

Kris, pre svega, nagoni na razmišljanja o istraživačkim temama u savremenim naukama, o problemima kojima se pojedine nauke bave. U svakoj nauci je uvek bilo favorizovanih, »modernih« problema za određeno doba, ali čini se da nikad nauka nije bila tako čvrsto upregnuta u kočije establišmenta, tako institucionalizovana kao što je to danas slučaj. U mnogim domenima društva, politike, privrede itd. ponose se scijentifikacijom, ali čini mi se da se istovremeno odigrava i pomalo tužan proces — descijentifikacije same nauke!

Ali, to nije samo slučaj u nas*). Sa psihologijom je, i u nas i uopšte u svetu, isto tako. Favorizuju se i istražuju pragmatističko-practicistički problemi (čija rešenja i rezultati služe u krajnjoj liniji manipulaciji ljudskim mislima), javno mnjenje, mišljenja i stavovi ljudi, motivacija i sl., kao i oni koji pogoduju da se ljudi bolje »uklope« u društvo, u posao — selekcija i klasifikacija, profesionalna orijentacija itd. Ljudski

*) Iako nije bilo reči o kulturnim potrebama čoveka, (uostalom, danas se u »kulturu« računa sve što je čovek stvorio, uključujući i državu i policiju), zanimljive su i mnogo govore same po sebi relacije koje američki sociolog T. Parsons iznosi u jednom svom članku navodeći ulaganja za jedan ljudski život u dolarima: za vasijska istraživanja — 1 milijarda dolara, na civilnu avijaciju — 1 milion dolara, na suzbijanje automobilskih nesreća — 1.000 dolara, za iskorenjivanje slabe ishrane — 1 dolar! Ako, dakle, uzmemo da se za bolju ishranu gladnih troši jedan dolar, na vasijska istraživanja se troši milijardu puta toliko!

problemi postaju sve više tehnički problemi. Sve je stvar tehnike, dok ne uđemo »u ritam stvari«. A onda nema šta ni da mislimo. Za nas rade — stvari. »Ljudi stoje u dugim redovima čekajući na svoje sledovanje mozga i razuma. Jedan za drugim oni ga primaju iz ruku Vlasti i srećni odlaze ispunjeni blagostanjem. Niko ne postavlja pitanja, niko se ne buni.« — (O. Haksli, *Vrli novi svet*). To je perspektiva potrošačkog društva. Ko će još da istražuje i da pokušava psihološki da objasni tako zanimljivo pitanje kao što je stvaralački proces umetnika i naučnika? Ili pitanje — zašto je ovaj čovek postao genije, a onaj ludak? Zašto — ovaj naučnik, a onaj umetnik? Šta umetnička produkcija znači za stvaraoca, a šta za ljubitelja umetnosti? Kakvu ulogu igra umetnost u razvoju zdravog i bolesnog čoveka, a kakvu u istorijskom razvoju uopšte? Je li potreba za stvaranjem patološka i šta nam govore spontane umetničke tvorevine psihotičara? I tako dalje.

U ovom smislu, Krisova *Psihoanalitička istraživanja u umetnosti* predstavljaju zaista izuzetak na koji se ne nailazi tako često i koji predstavlja osveženje za naš literarni fond, i psihologije i umetnosti uopšte.

Pošteno vraćen dug

Pre (i pored) psihologa i psihijataru, ljudsku psihi su vrlo uspešno analizovali i prirodu čoveka otkrivali mnogi veliki pisci, filosofi i umetnici. Od Boša do Dostojevskog, od Platona i Aristotela do Šopenhauera i Ničea, prilično je dug spisak onih koji su umeli da se spuste u duboke lavirinte ljudske duše, dok nije Frojd sistematski i postupno razvio svoje ideje.

Krisovo delo, polazeći od tih ideja predstavlja novi pristup problemima stvaralaštva u umetnosti, u stvari, srećan spoj psihoanalitičke psihologije i kreativnosti naučnika i umetnika. On podvlači povezanost pristupa čoveku s psihološke, literarne i istorijske tačke gledišta i zajedničke mogućnosti svih da koriste psihoanalitička dostignuća. »Istoričar umetnosti često zapada u iskušenje da se osloni na literaturu, istoričar književnosti da se obrati umetnosti, a obojica filosofiji kad nisu u stanju da pruže rešenje u onoj oblasti gde je njihov problem ponikao.«

No, pored ovog »unakrsnog oplodivanja« i širokih mogućnosti psihoanalize, Kris ukazuje i na neke njene ograničenosti. Ni psihoanaliza, na primer, ne može još da odgovori na pitanje zašto je pojedinac s određenim iskustvima iz detinjstva i s posebnim obrascem psiholoških odbrana,

bio određen da postane veliki stvaralac. Znamo kako je Frojd uspešno analizovao takva dečja iskustva Leonarda da Vinčija, smisao oecubistva u romanima Dostojevskog, sanjarenja i snove u Jensenovoj »Gradivi«, ali zašto je jedan čovek uspešan, a drugi nije, zašto je — naročito kad je reč o nauci i umetnosti — jedan veliki, dok drugi jedva dostiže osrednjost? Takođe, psihologija umetničkog stila još nije napisana, ni istorija intuitivnog sagledavanja, koja bi bar pokazala zašto su veliki ljudi manje od ostalih podložni ograničenjima i represijama koje im nameću kulturni i istorijski uslovi. Kakve su to inspiracije i intuicije imali veliki pisci i filosofi, kao što su Platon, Sofokle, Šekspir, Paskal, Hobs, Niče, Prust i dr., kad su došli do mnogih gledišta i zaključaka koje je psihoanaliza utvrdila sasvim drugom metodom i drugim putevima?

Kris se stoga posebno zadržava na pokušajima objašnjenja inspiracije, iako smatra da sva umetnička dela ne potiču od inspiracije, ali »kad god umetnost dostigne izvesnu razinu, inspiracija je na delu«. Platonu dugujemo prvi opis stanja inspiracije kad je pisao kako pesnik peva svoju pesmu u stanju sličnom stanju pijanstva, ushićenja, u transu, nesvestan onog što čini. Pikaso, Kafka, Džojls, Van Gog, Kle, — da pomenem samo najizrazitije, nikako nisu jedini koji su stvarali i stvaraju genijalno izražavajući porive iz dubine nesvesnog. Otuda psihoanalitička psihologija, kao najbolja »nauka o nesvesnom«, tako mnogo i može da doprinese razumevanju stvaralaštva velikih umetnika.

Nesvesno — izvor inspiracije

Poučan je u ovom pogledu duhoviti eksperiment s drogom meskalinom nemirnog Hakslija, čija intelektualna radoznalost nikad nije mogla biti zadovoljena. Droga je rasturila njegovo svesno Ja (postojalo je samo neko »ne-Ja«), i kad je u takvom stanju opisivao stolicu, nije imao reči kojima bi to viđenje opisao. »Ruža, ako je ruža, onda je ruža. Ali, ove noge od stolice su noge od stolice, i sveti arhangel Mihailo i svi anđeli«, — tako se mučio tada Haksli da dočara ono što je video. Međutim, kad je, posle toga, video Van Gogovu stolicu, bilo mu je jasno: to je to, tako ona izgleda! Van Gog je dao istinsko saznanje o prirodi stvari, to je taj »Ding an sich«! Nije slučajno ni to da ga Mocartova muzika nije uopšte takla, tako da je izvođenje Mocartovog C-minor pjano-koncerta prekinuo. A kad su mu, posle Djesualdovih madrigala, pustili lirsku svitu Albana Berga, modernog kompozitora, jednog od glavnih predstavnika dodekafonske muzike (koju inače pri čistoj svesti slušamo

s naporom savlađujući nemire i rastrzanost), Haksli je unapred primetio: »Ovo će biti neki pakao.« Ali se prevario, pa je, oduševljen, kasnije pisao: »Stvarno je muzika zvučala više nego čudesno. Probijajući se iz podsvesti ličnosti, agonija je sledila za dvanaestotonskom agonijom, ali što me je pogodilo, bila je to samo suštinska nekongruentnost između psihološke dezintegracije i ogromnih izvora u talentu i tehnicima, iskorišćenih u njenoj ekspresiji.« — (A. Huxley, *The Doors of Perception*).

Očigledno je koliko se, dakle, kod pojma inspiracije radi o impulsima, željama i fantaziji potekloj iz nesvesnog. No, Krisov je poseban doprinos razumevanju ove pojave što je razmatra i u vezi s naučnim mišljenjem, gde »iznenadni doživljaj predstavlja izvestan korak u pokušaju da se reši problem.« Ni naučno mišljenje samo po sebi nikad nije oštro razdvojeno od oblasti nesvesnog, a psihoanaliza pronalazača i istraživačkih radnika pokazuje da postoji intimna veza između njihovih viših mentalnih funkcija i nesvesnih htenja i želja i njihovih infantilnih korena. Verovanje u udeo slučaja u naučnim otkrićima (znamo za mnoge takve »autentične« anegdote) samo je na drukčiji način iskazana ideja o glasu nesvesnog, koji je eksternalizovan i pripisan bogu, sudbini ili slučaju. »Slučaj samo favorizuje što duh pripremi« — govorio je Luj Paster. Pri naučnom mišljenju je, samo, kontrola ega najjača, a emotivni uslovi najmanje primetni.

Eseji posvećeni komičnom i psihologiji smeha i karikature pokazuju nam kako je Kris tu dalje razradio Frojdove postavke izložene u delu »Dozsetka i njen odnos prema nesvesnom.« Koristeći sociološke podatke iz istorije karikature, zatim klinički materijal i posmatranja izvršena na deci, Kris dalje razvija poznato psihoanalitičko gledište o vicu i karikaturi: deo zadovoljstva i naš smeh potiču od uštede u mentalnoj energiji, a drugi deo iz odnosa prema infantilnom životu. Ušteta u mentalnoj energiji je ovde, u stvari, ušteta u izdacima na potiskivanje, odnosno ušteta zbog oslobađanja agresije koja se mora potiskivati. Podsetimo da su najomiljeniji oni vicevi koji se odnose na seks, »masni vicevi«, kao i oni koji su upereni protiv vlasti, protiv silnika uopšte. Ono, dakle, što ne smemo normalno ispričati i izraziti, slobodno ispričamo u vicu. Smeh i zadovoljstvo koji slede, s jedne strane nas oslobađaju od napora potiskivanja, a s druge, tesno nas povezuju s infantilnim životom, oživljavajući načine izražavanja koje smo kao deca primenjivali.

Podvlačeći društveni karakter kao suštinsko svojstvo najvećeg broja oblika komičnog, Kris ci-

tira Frojda: »Novi vic struji kroz grad kao vest o nedavnoj pobedi.« — na šta sam dodaje: »Karikatura znači plotun.« On analizira istorijat nastanka i principe karikature, razvoj ega i ulogu smeha, kroz koji se prazni psihička energija zauzdana inhibicijom. Tako Kris dolazi do komičnog kao mehanizma odbrane, jer je komično — kompromis u kome se kroz razna preuštavanja ovladava emocijama i otklanjaju negativne emocije, pre svega strahovanja. Tako vidimo »čoveka kao večnog tragaoca za prijatnošću kako hoda po uzanoj litici iznad ambisa straha.« I izučavanje primitivnih plemena od strane antropologa (M. Mid i dr.) potvrđuju Krisove zaključke o smehu kao onoj grupi uživanja današnjih pripitomljenih potomaka primitivnih orgija, koja su karakteristična po olakšanju i dobrovoljnom spuštanju ispod mučno visokog nivoa svakodnevnog ponašanja »kulturnih« odraslih.

Psihologija koju primenjuju pesnici

Eseji o problemima literarne kritike i »Frojdzizam i literarni duh« na poseban način razmatraju odnose kritičara i dela, umetnika stvaraoca i ljubitelja umetnosti, ekspresije i impresije umetničkog dela. I tu nailazimo na jednu zanimljivost koja umnogome objašnjava činjenicu zašto je psihoanaliza jedna od vodećih intelektualnih misli našeg vremena. Naime, kad je Frojd objavio 1895. godine, zajedno s Brojerom (s kojim je sarađivao u prvom periodu svog rada), knjigu »Studija o histeriji«, napisane su mnoge stručne recenzije tog dela od strane psihijatara i psihologa. Svi su oni bili zainteresovani za novi terapijski pristup koji je tamo opisivan (lečenje primoravanjem pod hipnozom na prisećanje ranijih traumatskih događaja), ali niko nije sagledao važnost te publikacije kao glasnika nove psihologije. Samo je jedna recenzija to istakla, a nju je, međutim, napisao pesnik, istoričar književnosti i dramski kritičar. Bio je to prikaz Alfreda fon Bergera, objavljen u jednom dnevnom listu pod naslovom »Hirurgija duše«. Sa dubokim divljenjem prati ovaj direktor Carskog pozorišta u Beču kako se kroz istoriju bolesti pokazuje »kako su iskustvo i sećanja ugrađeni u duh pojedinca«, dodajući da »nejasno sagledavamo ideju da će jednog dana možda postati moguće da se približimo najdubljoj tajni čovekove ličnosti.« »Sama teorija — vanredno je zapažao dalje Berger — nije, u stvari, ništa drugo već neka vrsta psihologije koju primenjuju pesnici.«

Tako je veličinu frejdovskog otkrića prvi ko-
rektno ocenio na osnovu njegovog početnog i
tentativnog izlaganja jedan pisac, ne naučnik,
ni psihijatar, ni psiholog (da ne podsećam na
to kako su, naprotiv, lekari i psiholozi ubrzo
posle toga bojkotovali Frejda za duži period
vremena). Najzad, karakterističan je i primer
samoga Krisa, koji je u psihoanalizu došao iz
humanističkih nauka, da u njoj da čak nove teo-
retske doprinose.

Treba na kraju napomenuti da predgovor dr
Vojislava Matića »Umetnost u retorti« određuje
Krisovom delu mesto u kontekstu čitavog raz-
voja psihoanalize i naročito ego-psihologije, čime
olakšava njegovo razumevanje i usvajanje. Naj-
zad, neki Krisovi eseji, objavljeni u ovoj knjizi,
plod su kolektivnog rada s nizom poznatih psi-
hoanalitičara (s Gombičem, Hartmanom, Kapla-
nom i dr.), pa je njihov izbor i tematika koju
razmatraju neka vrsta poprečnog preseka raz-
voja, kako teoretske psihoanalize tako i nje-
nih istraživanja na polju kulture i humanistič-
kih nauka. Jednom reči, naučnici i umetnici,
kao i literarni i umetnički kritičari i ljubite-
lji umetnosti, dobili su ovom knjigom jedno
šarmantno i inspirišuće delo.

